

УДК 811.161.2'374.7:82Шевченко 1/7.08

Хрустик Н.М.

ІНВЕРСІЙНИЙ СЛОВНИК-ІНДЕКС ДО «СЛОВНИКА МОВИ ШЕВЧЕНКА» ЯК ДЖЕРЕЛО НАУКОВИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті йдеться про можливість «Інверсійного словника-індекса «Словника мови Шевченка» як джерела наукового дослідження Шевченкового слова, мови епохи, в яку поет жив, та самої постаті митця.

Ключові слова: Т. Шевченко, шевченківська лексикографія, Інверсійний словник-індекс до «Словника мови Шевченка», лінгвістичні дослідження.

Хрустик Н. М. Инверсионный словарь-индекс к «Словарю языка Шевченко» как источник научных лингвистических исследований. В статье рассматриваются возможности «Инверсионного словника-індекса до «Словника мови Шевченка» как источника научного исследования слова Шевченко, языка эпохи, в которую поэт жил, и самой личности художника.

Ключевые слова: Т. Шевченко, шевченковская лексикография, Инверсионный словник-индекс до «Словника мови Шевченка», лингвистические исследования.

Khrustyk N. M. Inversive codex-dictionary to «Shevchenko's Language Dictionary» as an origin of scientific linguistic researches. The potential of the index-vocabulary of inversion to the Shevchenko's Language Vocabulary as a source of Shevchenko's poetic word scientific research. The language of Shevchenko's epoch and the artist himself is considered in the article.

Keywords: T. Shevchenko, Shevchenko's lexicography, Index-vocabulary of inversion to the Shevchenko's Language Vocabulary, linguistic research.

Одним зі шляхів вивчення творчості Т. Шевченка та пізнання особистості геніального митця й великого українця є створення лексикографічних праць. Нині шевченківська лексикографія налічує 20 різних словників, з яких два – енциклопедичні видання.

Дослідник словників філологічного типу шевченківської лексикографії С. П. Бевзенко зазначає, що першою спробою словника мови українських творів Т. Шевченка був «Словник Шевченкової мови», укладений Нестором Літописцем (псевдонім відомого мовознавця Н. М. Малечі), виданий у Миколаєві 1916 р., у якому була вміщена майже вся лексика (7 тис. слів) «Кобзаря» за ред. В. Доманицького (СПб, 1907). У 1917 р. цим же автором була здійснена ще одна спроба лексикографічного опрацювання «Кобзаря» – «Українсько-російський словник до «Кобзаря» Шевченка» (Херсон, 1917), який містив близь-

ко 3500 слів, узятих із Шевченкових поезій і перекладених російською мовою. Наступним етапом на шляху до створення повного словника мови творів Т. Шевченка була невелика книжка «Шевченкова лексика. Словопоказчик до поезій Т. Г. Шевченка», підготовлена В. С. Ващенкою і П. О. Петровою (Харків, 1951), у якій наводиться повний реєстр слів, вживаних у поезіях поета, із вказівкою на перше вживання за першим виданням перших двох томів десяти томного видання творів письменника [2, 6]. У 1964 р. у видавництві «Наукова думка» виходить, укладений колективом авторів, двотомний «Словник мови Шевченка» – найбільш повне на сьогодні лексикографічне опрацювання україномовних творів поета [8]. У цьому словнику вміщено разом з додатками 10 тис. слів. Протягом 1985 – 1986 рр. вийшов у тому ж видавництві також двотомний «Словарь русских произведений Т. Г. Шевченко», у якому фіксується близько 17500 слів [7]. З появою цієї праці відбулось повне лексикографічне опрацювання творів Т. Шевченка.

У передмові до «Словника мови Шевченка» В. С. Ващенко зазначає, що «словник мови письменника – це праця особливого типу. Його значення не обмежується лише лінгвістичними інтересами. В своїй основі він може бути схарактеризований як довідник, що повинен задовольняти широкі запити філологічної науки» [8, 4]. Вихід кожної нової лексикографічної праці хоча б частково розширює горизонти наукового бачення. Відкриваються досі приховані аспекти вивчення творчої спадщини письменника, створюються нові можливості для її пізнання. Словник сприяє полегшенню праці дослідника. Сказане повною мірою стосується «Інверсійного словника-індекса до «Словника мови Шевченка», укладеного Т. Г. Шевченком (автор – повний тезка поета) [3]. Довідник виданий у Запоріжжі в 2000 р. тиражем 300 примірників.

Мета нашої статті – розглянути можливості «Інверсійного словника-індекса до «Словника мови Шевченка» як джерела наукового осмислення Шевченкового слова, мови епохи, в яку поет жив і творив, та самої постаті великого Кобзаря. Прагнемо цим привернути увагу до словника шевченкознавців, мовознавців, зокрема молодих дослідників.

«Інверсійний словник-індекс...» – обернений одноджерельний словник-індекс до двотомного «Словника мови Шевченка». Усі слова в ньому розміщуються за алфавітом у зворотному, оберненому (інверсованому) порядку, тобто за кінцевими літерами. Кожне слово в «Ін-

версійному словнику-індексі...», зазначає укладач словника, – це окрема словникова стаття. До окремих словникових статей уналежено фонетичні і словотвірні варіанти, які у «Словнику мови Шевченка» подаються в одній словниковій статті. Слова-омоніми також розміщені в одній словниковій статті. Наголос у слові не ставиться. Винятком є слова, у яких наголос виконує фонематичну функцію. Складноутворені слова подаються в Додатку. У реєстр «Інверсійного словника-індекса...» введені також слова, що пропущені у «Словнику мови Шевченка». Їх подають рецензенти словника та дослідники мовної спадщини Тараса Шевченка. Це близько 140 слів [3, 4-5]. Як зазначає у передмові до «Інверсійного словника-індекса...» його укладач – Т. Г. Шевченко, словник створений за критеріями, які вироблені професором С. П. Бевзенком (див. [4; 5]) [3, 4]. «Інверсійний словник-індекс...» – третій за хронологією інверсійний словник в українській лексикографії після двох згаданих вище інверсійних словників, укладених викладачами кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова [4; 5]. До цього такі типи словників уже існували в польській та російській лексикографії.

С. П. Бевзенко зазначає: «Інверсійні словники використовуються як посібники для наукових досліджень різних структурних рівнів мови, зокрема словотвору, фонетики, морфології, у програмах машинного опрацювання текстів тощо. З деякими застереженнями ними можна користуватися і як словниками рим» [9, 204 – 205]. Зупинімося на більш детальному розгляді потенціалу «Інверсійного словника-індекса...» як джерела проведення наукових досліджень.

Важко переоцінити важливість значення «Інверсійного словника-індекса...» в галузі фундаментальних лінгвістичних досліджень. Насамперед це стосується таких розділів мовознавчої науки, як морфеміка та словотвір. Словник є джерелом вивчення морфемно-словотвірної системи української мови, яка функціонувала в середині XIX ст. Він слугує також для досліджень цієї системи на діахронічному рівні, для проведення порівняльно-типологічних спостережень. За допомогою словника можна визначити продуктивність та регулярність афіксальних способів словотворення, лексико-синтаксичного способу словотворення та складання. «Інверсійний словник-індекс...» дає можливість визначити й описати словотвірні типи (підтипи), словотвірні моделі, які функціонували в мові за часів Шевченка. За цим джерелом можна визначити й схарактеризувати морфемікон української мови середини XIX ст. Відтак, опираючись на інші словники,

дослідити його динаміку. Вивчення зазначеної проблематики могло б посприяти розвитку українського історичного словотвору. «Історія словотвірної системи української мови досліджена ще дуже слабо. Щоправда, слабо досліджено історію словотвору усіх слов'янських мов. Лише з історії словотворення польської мови маємо найсолідніші як узагальнюючі, так і монографічні праці», – зазначає в одній зі своїх праць С. П. Бевзенко [1, 15]. Лекційний курс «Історія української мови», який читається для студентів філологічного факультету університетів, зводиться до вивчення лише фонетики та морфології, і лише в кращому випадку згадуються окремі питання історичного словотвору. Дослідження з морфеміки та словотвору на основі «Інверсійного словника-індекса...» пролили б також світло на чимало питань у суміжних галузях мовознавчої науки.

«Інверсійний словник-індекс...» відкриває нові можливості для вивчення частиномовних парадигм та їх репрезентативної маркованості у творах Т. Шевченка, а тим самим – в українській мові середини ХІХ ст. З'являються засади для опрацювання різних частин мови, лексико-граматичних груп слів з погляду діакронії.

«Інверсійний словник-індекс...» може слугувати надійним посібником при дослідженні фонетики кінця слова, виконувати допоміжну функцію при вивченні орфоепічних норм української мови шевченківської доби та в осмисленні процесу їх становлення. Довідником можна скористатися при опрацюванні правописної системи української мови ХІХ ст. «Інверсійний словник-індекс...» дозволяє розширити і поглибити бачення ролі Шевченка у процесі формування граматичних і орфоепічних норм.

Результати наукових досліджень, здобуті при вивченні різних розділів української літературної мови за допомогою «Інверсійного словника-індекса...», послугують вагомим інформаційним доповненням при опрацюванні історії української літературної мови, зокрема для глибшого й більш аргументованого пояснення місця та ролі Т. Шевченка у процесі формування сучасної української літературної мови.

Довідник – допоміжний інструмент, який дозволяє побачити такі мовні особливості, які можуть залишитися непоміченими для дослідника при прочитанні творів поета. Тому «Інверсійний словник-індекс...» може ефективно використовуватися при дослідженні ідіолекту митця.

Одне із актуальних завдань сучасної гуманітарної науки – вивчення особливостей національного світобачення. Кожен етнос прагне до самопізнання і тим самим до самовдосконалення. Т. Шевченко – не лише геніальний український поет, мислитель, пророк, про творчість якого дуже багато написано. Він – один із представників українського етносу. Безсумнівно, Т. Шевченко – кращий представник своєї нації, який «репрезентує сильну українську національну елітарну мовну особистість» [6, 91]. Саме найкращі представники нації, зазначає Т. А. Космеда, моделюють типову мовну поведінку її представників – відповідної мовної спільноти, – ментальні стереотипи з характерними позитивними й негативними виявами [6, 92]. Таким чином, досліджуючи психофізіологічну організацію постаті Т. Шевченка, можна більше дізнатися про специфіку національної вербальної поведінки. «Інверсійний словник-індекс...» – той інструмент, який допомагає пізнати психофізіологічну організацію особистості через призму її морфемно-словотвірної реалізації в мові.

Важко навіть передбачити всі можливі випадки використання «Інверсійного словника-індекса...». Словник дає поштовх для нових ідей. Його специфіка дозволяє абстрагуватись від функціональних ознак досліджуваного матеріалу і побачити його зовсім з іншого, незвичного боку. За допомогою «Інверсійного словника-індекса...» можна успішно проводити як науково-дослідну роботу, так і науково-навчальну роботу зі студентами.

Одним із актуальних завдань сучасної лексикографії, на наш погляд, є створення інших інверсійних словників, зокрема обернених словників до словників мови письменників. Ці лексикографічні праці відкривають нові перспективи для лінгвістичних досліджень, а також полегшать процес наукового пошуку. Актуальним залишається подальше лексикографічне опрацювання творчості Т. Шевченка за допомогою різних типів словників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Український словотвір в історичному висвітленні / С. П. Бевзенко. – Одеса: ОДУ, 1979. – 59 с.
2. Бевзенко С. П. Шевченківська лексикографія / С. П. Бевзенко // Т. Г. Шевченко і загальнолюдські ідеали: тези доп. та повідом. на обл. міжвуз. наук.-теорет. конф., присвяченій 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 19-21 квітня 1989 р. – Одеса, 1989. – Ч. II. – С. 6-7.
3. Інверсійний словник-індекс до «Словника мови Шевченка»: довідк. видан. / уклад. Т. Г. Шевченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 115 с.

4. Інверсійний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1985. – 811 с.
5. Інверсійний словник української мови. – Одеса, 1971 – 1976. – Вип. 1-3.
6. Космеда Т. А. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд / Т. А. Космеда // Слов'янський збірник: зб. наук. пр. – Чернівці: Букрек, 2013. – Вип. XVII. – С. 83-93.
7. Словарь русских произведений Т. Г. Шевченко: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1985–1986. – Т. 1, 2.
8. Словник мови Шевченка: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. 1, 2.
9. «Українська мова». Енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.